

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

I. ОПИСОВА ЧАСТИНА

Для надання наукового висновку надійшло звернення судді Великої Палати Верховного Суду Ткач І.В., у якому поставлені такі питання:

1. Чи підлягає відшкодуванню на підставі ст. 1195 ЦК України шкода, завдана каліцтвом потерпілому (позивачеві) під час його перебування у відпустці?

2. Чи зобов'язана МСЕК, встановлюючи групу інвалідності потерпілому (позивачеві), визначити ступінь стійкої втрати професійної працездатності у відсотках?

3. Чи повинна враховуватись виплачена потерпілому (позивачеві) допомога по тимчасовій непрацездатності при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом?

4. Чи повинна враховуватись сума страхового відшкодування, виплачена потерпілому (позивачеві) АТ «СГ «Ю.БІ.АЙ-КООП» на підставі договору страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом?

5. Чи підлягає відшкодуванню заробіток, втрачений внаслідок каліцтва, за період, у який потерпілий (позивач) продовжував перебувати у трудових відносинах та отримувати заробітну плату?

6. З якого моменту у потерпілого виникає право на відшкодування втраченого ним заробітку (доходу) на підставі ст. 1195 ЦК України:

- з моменту заподіяння шкоди – ушкодження здоров'я потерпілого (позивача) внаслідок ДТП (02.08.2013);
- з моменту, коли потерпілому (позивачеві) вперше було встановлено третю групу інвалідності згідно з висновком МСЕК (28.01.2014);
- з моменту звільнення потерпілого (позивача) (10.05.2017);
- з моменту визначення потерпілому (позивачеві) ступеня стійкої втрати професійної працездатності 45% згідно з висновком судово-медичної експертизи (26.11.2019).

Питання поставлені в аспекті обставин господарської справи №906/1318/19 (295/16026/18), що перебуває на розгляді Великої Палати Верховного Суду.

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА

1. Адекватна відповідь на поставлені у запиті про надання наукового висновку питання вимагає передусім зауважити, що як станом на дату ушкодження здоров'я позивача (02.08.2013), так і на поточний момент чинне законодавство України досить чітко розмежовує два правових режими відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю фізичної особи:

а) Статтями 1195 – 1208 ЦК України закріплено конструкцію відповідного спеціального делікту. За цими правилами здійснюється відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю фізичної особи у всіх випадках, крім особливо визначених окремим спеціальним законом. В цьому правовому режимі відшкодування шкоди покладається безпосередньо на її заподіювача (ч. 1 ст. 1195 ЦК).

б) Відшкодування шкоди, заподіяної фізичній особі внаслідок нещасного випадку на виробництві та/або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, відбувається на засадах соціального страхування. Такий компенсаційний механізм справедливо розглядається у світовій практиці як такий, що не є деліктною відповідальністю, адже відшкодування здійснюється уповноваженою законом публічною (при цьому далеко не завжди державною) інституцією, яка жодним чином не є заподіювачем шкоди, а формує і розподіляє відповідні страхові компенсаційні фонди.¹ В Україні такою інституцією є Фонд соціального страхування України.

Правовою підставою виплати потерпілій особі такого роду компенсацій є Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а також прийняті на їх виконання підзаконні нормативно-правові акти. Положення Цивільного кодексу України до відповідних компенсаційних правовідносин між Фондом та потерпілою особою не застосовуються в силу приписів ст. 1 ЦК України, адже юридична рівність сторін у таких відносинах апріорі відсутня.

З наведеного, зокрема, випливає, що умови та обставини здійснення страхових виплат в порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування не визначають підстави та порядок відшкодування шкоди за правилами статей 1195 – 1208 ЦК України, якщо тільки в них не міститься прямої вказівки на необхідність врахування відповідних умов та обставин.

З цих же причин слід надзвичайно обережно підходити до застосування нормативно-правових актів, прийнятих на виконання Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (у відповідних редакціях), адже міжгалузєва аналогія закону, як правило, не допускається.

2. Окремо слід зауважити, що станом на дату ушкодження здоров'я позивача (02.08.2013) питання про те, у якому саме з наведених у пункті 1 Аналітичної частини цього Наукового висновку двох правових режимів мало відбуватися відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю позивача, визначалося:

- Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (Законом України від

¹ Див.: Цвайгерт К., Кстц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В двух томах. Т. 2. – М.: Междунар. отношения, 1998. – С. 472-481.

28.12.2014 викладений у новій редакції і з того часу є інтегративним Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»);

- постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» від 30.11.2011 № 1232 (чинна з 01.01.2012 по 30.06.2019).

Зокрема, частиною другою статті 14 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (у редакції, чинній на 02.08.2013) передбачалося, що перелік обставин, за яких настає страховий випадок, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення.

Вказаний перелік станом на 02.08.2013 визначався Додатком 6 «Перелік обставин, за яких настає страховий випадок державного соціального страхування від нещасного випадку (професійного захворювання (отруєння) / аварії) на виробництві» до Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого згаданою постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» від 30.11.2011 № 1232.

Уважне ознайомлення із зазначеним Переліком дозволяє дійти висновку, що він побудований з явним наміром врахувати саме зв'язок обставин відповідного нещасного випадку з професійною діяльністю застрахованої особи. Такий зв'язок у різних наведених у Переліку типових ситуаціях може бути прямим і безпосереднім, а може бути опосередкованим і не очевидним. Однак у всякому разі перебування чи неперехування застрахованої особи у відпустці жодним чином не визначає саме по собі можливість віднесення тієї чи іншої з визначених Переліком ситуацій до таких, у яких настання нещасного випадку означає настання випадку страхового. Зазначене досить яскраво підтверджується змістом, зокрема, абзацу четвертого Переліку, з якого випливає, що однозначно пов'язаною з виробництвом буде фактичне виконання працівником завдання роботодавця у тому числі під час відпустки.

3. Зміст запиту про надання наукового висновку та доданих до нього матеріалів дозволяє більш-менш впевнено вважати, що будучи збитим в період власної відпустки автомобілем відповідача під керуванням працівника відповідача, просто їхав на велосипеді у власних приватних справах і не виконував жодного завдання свого роботодавця. Тому нещасний випадок, який з ним стався, не має ознак страхового випадку у наведеному вище сенсі. Принаймні, про це говорить сам [позовач], а також свідчить сама спірна ситуація як по суті, так і по наслідкам – у протилежному випадку потерпілому набагато розумніше (та й в дечому легше) було б отримати відшкодування в порядку державного соціального страхування.

Отже, в подальшому обставини розглядуваної спірної правової ситуації будуть аналізуватися виключно в контексті режиму відшкодування шкоди на

засадах деліктної відповідальності за правилами про відповідний спеціальний делікт (статті 1195 – 1208 ЦК України).

4. Відповідно до приписів абзацу 2 підпункту 1 пункту 11 Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 № 1317,² міські, міжрайонні, районні комісії визначають ступінь обмеження життєдіяльності осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, потребу в сторонньому нагляді, догляді або допомозі, реабілітації, реабілітаційний потенціал, групу інвалідності, причину і час її настання, професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, а також ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках) працівників, які одержали ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням ними трудових обов'язків.

Суто формально з урахуванням закритого переліку обов'язків медико-соціальних експертних комісій першого рівня, що сформульований у вказаному пункті 11 Положення про медико-соціальну експертизу, здавалося б можливим стверджувати, що МСЕК визначає ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках) працівників, які одержали ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням ними трудових обов'язків. Разом з тим, такий підхід означав би, що відповідна норма тлумачиться у відриві від контексту вказаного Положення у цілому, адже пунктом 1 Положення про медико-соціальну експертизу закріплено, що воно визначає процедуру проведення медико-соціальної експертизи хворим, що досягли повноліття, потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, особам з інвалідністю (далі - особи, що звертаються для встановлення інвалідності) з метою виявлення ступеня обмеження життєдіяльності, причини, часу настання, групи інвалідності, а також компенсаторно-адаптаційних можливостей особи, реалізація яких сприяє медичній, психолого-педагогічній, професійній, трудовій, фізкультурно-спортивній, фізичній, соціальній та психологічній реабілітації. Як бачимо, жодної специфіки для процедури інвалідності, яка настає внаслідок нещасного випадку, не пов'язаного з виробництвом, вказана програмна норма Положення не визначає.

Важливо враховувати, що інвалідність також може бути пов'язана із визначенням проценту втрати професійної працездатності (абзац 33 пункту 27 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 № 1317).

Нарешті, необхідність визначення проценту втрати професійної працездатності об'єктивно виникає не тільки у зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю фізичної особи внаслідок виконання нею трудових обов'язків (зокрема, статті 1195, 1197 ЦК України). Не враховувати вказане в аспекті регламентації кола прав та обов'язків МСЕК було б нерозумно і несправедливо.

² Слід зауважити, що усі норми вказаного Положення, на які містяться посилання у цьому Науковому висновку (як і Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності), мають незмінну редакцію з дати їх затвердження.

Отже, слід дійти висновку, що МСЕК зобов'язана визначити ступінь втрати професійної працездатності потерпілого у відсотках, якщо встановлення інвалідності зумовлено критеріями, що свідчать про таку втрату працездатності. Та обставина, чи спричинено при цьому втрату професійної працездатності потерпілого нещасним випадком, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, значення не має.

5. З причин, наведених у пункті 4 цього Аналітичної частини цього Наукового висновку, приписи пункту 8 слід тлумачити таким чином, що у разі встановлення особі інвалідності за критеріями, що свідчать про втрату такою особою професійної працездатності, датою встановлення ступеня втрати такої працездатності є дата подання до МСЕК відповідних документів, визначених пунктом 3 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності.

Звичайно, МСЕК може порушити свій обов'язок встановити у відповідних випадках ступінь втрати професійної працездатності потерпілого у відсотках (як, вочевидь, і сталося у розглядуваному спірному випадку). Однак у цьому разі стає вже завданням суду визначитись із тим, чи зумовлено пізніше виявлений ступінь втрати професійної працездатності потерпілого із тими ушкодженнями здоров'я, внаслідок яких потерпілому було встановлено інвалідність.

При цьому не можна залишити поза увагою, що відповідний спір розглядався господарським судом Житомирської області в межах справи про банкрутство відповідача в порядку ст. 7 КУзПБ з 01.09.2020 (дата прийняття справи до провадження) до 15.04.2021 (дата ухвалення рішення судом першої інстанції).

Водночас 17.10.2019 набув чинності Закон України № 132-IX від 20.09.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні», яким були, зокрема внесені зміни до ГПК України та змінено назву статті 79 ГПК України з «Достатність доказів» на нову – «Вірогідність доказів» та викладено її у новій редакції, фактично впровадивши в господарський процес стандарт доказування «вірогідності доказів».

Стандарт доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто, з введенням в дію нового стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу.

З матеріалів, доданих до запиту про надання наукового висновку, випливає, що потерпілий надав суду значний обсяг доказів – акти огляду, довідки, відомості про стаціонарне лікування тощо. У справі також була проведена судова експертиза. Однак суд фактично ухилився від співставлення доказів, наданих позивачем, із доказами, наданими відповідачем, обмежившись тенденційним тлумаченням норм законодавства щодо моменту виникнення втрати професійної працездатності та висновком (фактично – припущенням),

що втрата професійної працездатності могла формуватися у позивача тривалий час після ушкодження здоров'я.³

Отже, оскільки судами достеменно встановлено безпосередній причинний зв'язок між ушкодженням здоров'я потерпілого та відповідною дорожньо-транспортною пригодою, а також між втратою професійної працездатності потерпілого і таким ушкодженням здоров'я, то слід вважати, що втрата професійної працездатності позивача настала в дату подання до МСЕК відповідних документів, визначених пунктом 3 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності (тобто в дату подання таких документів для встановлення йому інвалідності перший раз). Такий висновок буде тим більш обґрунтованим з урахуванням того, що відповідач (як вбачається з доданих до запиту про надання наукового висновку матеріалів) жодних доказів на підтвердження іншої дати настання часткової втрати професійної працездатності потерпілим суду не надав.

6. Правовою підставою виплати потерпілій особі допомоги по тимчасовій непрацездатності є:

- до 01.01.2015 – положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»;

- з 01.01.2015 – положення Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (розділ IV).

Однак у в обох випадках така допомога є видом матеріального забезпечення (виплат) за державним соціальним страхуванням і тому в силу приписів частини 3 статті 1195 ЦК України не підлягає врахуванню під час визначення розміру шкоди, яка відшкодовується потерпілому за правилами про відповідний вид спеціального цивільно-правового делікту.

З цих же причин не має значення, чи продовжував потерпілий після заподіяння шкоди його здоров'ю перебувати в трудових відносинах і отримувати заробітну плату.

7. Разом з тим, ситуація із врахуванням страхової виплати кардинально відрізняється від наведеного у пункті 6 Аналітичної частини цього Наукового висновку.

Справ в тому, що пенсія, абсолютна більшість інших виплат соціального страхування на користь потерпілого, а так само інші доходи потерпілого не мають на меті відшкодування завданої йому шкоди. Виняток становить лише відшкодування шкоди, заподіяної фізичній особі внаслідок нещасного випадку на виробництві та/або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.⁴

³ Зазначене не тільки свідчить про порушення судами першої та апеляційної інстанцій визначених ГПК України стандартів доказування, а й може вказувати на наявність підстав для скасування рішень судів попередніх інстанцій відповідно до пункту 1 частини 3 статті 310 ГПК України (однак для більш-менш впевненого висновку з цього приводу обсяг наданих разом із запитом матеріалів справи навряд чи достатній).

⁴ Однак потерпілий, що отримав таке відшкодування в порядку соціального страхування, не має права на відшкодування за правилами ст.ст. 1195-1208 ЦК України, за винятком сум перевищення фактичного розміру шкоди над призначеними до виплати сумами страхового відшкодування.

Натомість в силу прямого припису статті 1194 ЦК України – особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). Ця норма міститься у параграфі 1 глави 82 ЦК України, а тому застосовується до усіх відносин, пов'язаних із спеціальними деліктами, якщо тільки відповідними спеціальними правилами в кожному конкретному випадку не встановлено інше.

Страхове відшкодування також не є і доходом потерпілого, адже не спрямоване на збільшення розміру його майна. Страхова виплата постає як форма компенсації майнових втрат потерпілого, а тому на неї не поширюються спеціальні приписи ч. 3 ст. 1195 ЦК України.

Таким чином, сума страхового відшкодування, виплачена потерпілому (позивачеві) АТ «СГ «Ю.БІ.АЙ-КООП» на підставі договору страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, повинна враховуватися при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом.

Враховуючи викладене, слід дійти таких висновків:

1. Та обставина, чи перебував потерпілий у відпустці в момент завдання йому каліцтва, не має самостійного значення для висновку про те, у якому режимі має бути здійснено компенсацію завданої здоров'ю потерпілого шкоди – на засадах відповідальності (статті 1195 – 1208 ЦК України) чи на засадах державного соціального страхування (на дату заподіяння потерпілому шкоди – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»).

Ключове значення для визначення такого режиму компенсації має відповідність обставин завдання такої шкоди тим, що визначені страховим випадком відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

2. МСЕК зобов'язана визначити ступінь втрати професійної працездатності потерпілого у відсотках, якщо встановлення інвалідності зумовлено критеріями, що свідчать про таку втрату працездатності. Та обставина, чи спричинено при цьому втрату професійної працездатності потерпілого нещасним випадком, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, значення не має.

Якщо МСЕК з якихось причин вказаний обов'язок не виконала, момент виникнення пізніше підтвердженого (у тому числі висновком судової експертизи) ступеня втрати потерпілим професійної працездатності має бути визначений судом на підставі зібраних у справі доказів з урахуванням визначеного процесуальним законом стандарту доказування.

3. Виплачена потерпілому (позивачеві) допомога по тимчасовій непрацездатності не повинна враховуватись при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом.

4. Сума страхового відшкодування, виплачена потерпілому (позивачеві) АТ «СГ «Ю.БІЛАЙ-КООП» на підставі договору страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, повинна враховуватися при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом.

5. Заробіток, втрачений внаслідок каліцтва, підлягає відшкодуванню у т ому числі й за період, у який потерпілий (позивач) продовжував перебувати у трудових відносинах та отримувати заробітну плату.

6. Право на відшкодування шкоди за правилами статті 1195 ЦК України виникає з моменту заподіяння такої шкоди, зокрема – з моменту втрати потерпілим професійної чи загальної працездатності, спричиненої відповідним ушкодженням здоров'я.

В конкретному спірній правовій ситуації, що розглядається, слід вважати, що потерпілий втратив професійну працездатність у визначеному висновком експертизи розмірі (45 %) з дати подання ним до МСЕК документів, на підставі яких було потерпілому було вперше встановлено третю групу інвалідності.

Член Науково-консультативної
ради при Верховному Суді,
проректор ПВНЗ «Харківський інститут
кадрів управління», кандидат юридичних наук,
адвокат

Ю.В. Мица